

5. Бугров, Л.Ю. Свобода труда и свобода трудового договора в СССР / Л.Ю. Бугров. – Красноярск, 1984.
6. Мальцев, В.А. Право как нормативно-деятельностная система / В.А. Мальцев // Правоведение. – 2003. – № 2. – С. 19.
7. Прокопенко, В.І. Трудове право : курс лекцій : для студ. юрид. вузів та фак. / В.І. Прокопенко. – К. : Вентурі, 1996. – С. 45.
8. Смирнов, О.В. Основные принципы советского трудового права / О.В. Смирнов. – М., 1977. – С. 68.
9. Трудовое право : учебник / отв. ред. О.В. Смирнов. – М. : Статус ЛТД, 1996. – С. 28.
10. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
11. Єрьоменко, В. Правові форми реалізації громадянами права на працю / В. Єрьоменко // Право України. – 1999. – № 1. – С. 19.
12. Смирнов, О.В. Вказ. твір. – С. 27.
13. Конвенція № 29 Міжнародної організації праці 1930 р. про примусову чи обов'язкову працю // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1956. – № 5. – Ст. 75.
14. Бугров, Л.Ю. Вказ. твір. – С. 69.
15. Головченко, В.В. Юридична термінологія : довідник / В.В. Головченко, В.С. Ковальський. – К., 1998. – С. 123.
16. Ярошенко, О. Щодо дискримінації в реалізації права на працю / О. Ярошенко // Право України. – 2000. – № 7. – С. 54.
17. Пустовіт, Ж. Поняття соціальних гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні / Ж. Пустовіт // Право України. – 2000. – № 3. – С. 30.
18. Конституційне право України : навч. посіб. / за заг. ред. В.Ф. Погорілка. – К., 1999. – С. 222.
19. Курс российского трудового права. В 3 т. Т. 1. Часть общая. – СПб., 1996. – С. 147.
20. Лившиц, Р.З. Свобода труда в СССР / Р.З. Лившиц // Социализм и личность / под ред. В.М. Чхиквадзе. – М., 1979. – П. 13. – С. 52.
21. Жернаков, В. Вказ. твір. – С. 35-36.

УДК 349.2:34.06

С.В. Вишневецька

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ НАУКИ ТРУДОВОГО ПРАВА

Кожен новий етап у прогресивному розвитку науки зумовлює дослідження її в методологічному аспекті. А методологічна спрямованість досліджень органічно злита з теорією предмета пізнання. Якщо теорією є система понять, які узагальнюють конкретні знання про відповідні об'єкти, то методологія становить собою вчення про шляхи, принципи і методи побудови і практичного застосування саме цієї, а не будь-якої іншої теорії [1, с. 41]. В.П. Казимирчук абсолютно правильно підкреслював, що складовою частиною методології «є теоретичні форми, які складають систему даної науки, тобто спеціальні наукові поняття, принципи, в яких розкривається предмет вивчення» [2, с. 43].

Сутність науки, її основний компонент в основні періоди розвитку самої науки досліджував, зокрема, А.В. Сурін [3, с. 4-10]. Не минули методологічні проблеми й науку трудового права. Так, вони знайшли висвітлення в дослідженнях І.Я. Кисельова, який зазначав, що в трудовому праві країн Заходу відбувається повернення до концепції правової антропології (у центрі наукових ідей – людина),

яка стосовно сфери праці стала розроблятися у 1930-х рр. [4, с. 44]. М.В. Лушнікова і А.М. Лушников, проаналізувавши кризові явища в російському трудовому праві, наполягають на деідеологізованому погляді на наукові проблеми трудового права в сучасний період [5, с. 39]. К.Л. Томашевський, досліджуючи співвідношення філософії і доктрини трудового права, у науці трудового права виділяє концепцію єдиних трудових правовідносин, концепцію множинності (розщеплення) трудових правовідносин; а у філософії трудового права, яка зароджується, – позитивістську, соціологічну і природно-правову школи (теорії) трудового праворозуміння [6, с. 8]. В.М. Лебедев проаналізував парадигму трудового права, під якою розуміє систему основоположних понять, які дозволяють його трактувати як галузь права, у різний історичний період [7, с. 12].

У цілому ж можна констатувати, що в постіндустріальну епоху розробка теоретичних проблем галузі стає особливо актуальною, про що свідчать і публікації українських вчених. Разом з цим потребують дослідження теоретичні положення науки трудового права саме в методологічному аспекті, чому, власне, і присвячена ця стаття. Основною її метою є розкриття методологічного значення теоретичних положень науки трудового права та з'ясування їх структури.

Теорію трудового права можна розглядати як систему логічного узагальнення практики у сфері функціонування трудових відносин, що відображає їхні закономірності. Основним і найважливішим елементом наукової теорії є принцип, який органічно зв'язує всі інші елементи теорії в єдине ціле, у струнку систему [8, с. 9-10].

Під принципом у теорії пізнання розуміють основоположну першооснову, вихідний пункт будь-якої концепції, те, що лежить в основі певної сукупності знань. У науковій теорії принцип складає її корінну основу, навколо якої синтезуються всі її поняття, судження, розкриваючи, обґрунтовуючи і розвиваючи цей принцип. У трудовому праві таку корінну основу складають відносини найманої праці.

Принцип, у свою чергу, ґрунтується на відповідному світоглядному компоненті. Юридична наука – продукт свого часу і того соціально-культурного середовища, в якому живе і творить учений. Вона – органічна частина конкретної правової і політичної культури конкретного суспільства, в якому вона завжди виконує певну соціальну функцію [9, с. 22].

Отже, зміна однієї історичної епохи на іншу з безумовністю позначається на зміні принципів. Правова політика в трудовому праві зазнавала значних принципівих трансформацій, і ті першооснови, що були пріоритетними для колишньої епохи вітчизняного права, на сьогодні не знаходять підтримки і втілення.

Сутність ідеології трудового права радянського періоду зводилась до проголошення в законі пріоритетності захисту прав і інтересів працівника, праця якого оголошувалась не тільки правом, юридично і фактично забезпеченим державою, а і його юридичним обов'язком. Інтереси роботодавця і працівника збігалися хоча б тому, що роботодавець (держжава) і трудящі організовували працю на базі всенародної, як це було прийнято в той час говорити, державної власності [7, с. 16].

У пострадянський період складається парадигма трудових партнерських відносин, що визначає правове регулювання не соціалістичної, а найманої праці, і не тільки державою, а й роботодавцем, нормотворча діяльність якої багато в чому визначає правовий стан найманого працівника в організації [7, с. 12].

При цьому під парадигмою розуміють вихідну концептуальну схему, модель постановки проблем і їх вирішення, методів дослідження, пануючих протягом певного історичного періоду, теорію, втілену в системі понять, які виражають істотні риси дійсності. У сучасних умовах розвитку суспільства не можна соціальне призначення трудового права зводити лише до захисту інтересів працівника. Тим більше, що баланс прав і законних інтересів працівника і роботодавця проголошено одним із основних загальнонавизнаних принципів міжнародного трудового права. Парадигма трудового права і його ідеологія тісно пов'язані, ідеологія лежить в основі формування парадигми, справляє вирішальний вплив на зміст теорії трудового права, в основі якої лежить світоглядна позиція дослідження.

Отже, корінні зміни соціально-політичної системи суспільства позначились переломним періодом у науці трудового права. Тому необхідна теоретична основа, яка б відповідала вимогам сьогодення. Для пострадянської науки трудового права актуальним практичним завданням є розробка нової теорії трудового права на основі аналізу й узагальнення наукових концепцій.

Н.О. Богданова, визначаючи концепцію як теоретичну побудову, що поєднує різні структурні елементи і якісні характеристики відповідного предмета і яка сприяє його цілісному сприйняттю і поясненню, абсолютно правильно звертає увагу на основну відмінність між теорією і концепцією. Вона полягає в однозначності теорій і допустимій багатозначності концепцій. Теорія, доводячи покладену в її основу ідею, доходить певного висновку, а концепція допускає багатоваріантність вирішення [10, с. 189-190]. Тому перед наукою трудового права постає завдання на основі наявних концепцій сформуванню єдиної теорії предмета трудового права, яка відповідала б сучасним умовам розвитку суспільства.

У період існування радянської доктрини трудового права в науці сформувались дві основні концепції предмета: одна – традиційна, згідно з якою предметом є трудові відносини і відносини, тісно пов'язані з трудовими (концепція множинності (розщеплення) трудових правовідносин), друга – концепція єдиних трудових правовідносин.

Вперше ідею розмежування трудових відносин та інших відносин, пов'язаних з трудовими, висловив А.Є. Пашерстник [11, с. 39-42]. У даний час цю точку зору поділяє, зокрема, український вчений Д.О. Карпенко, на думку якого предмет трудового права – явище складне і багатогранне, до змісту якого входять, крім власне трудових відносин, і такі, що тісно пов'язані з трудовими, одні з яких передують трудовим відносинам, другі – супроводжують їх, а треті – впливають з трудових відносин [12, с. 22].

Нове трактування предмета трудового права у свій час запропонували російські вчені С.А. Іванов, Р.З. Лівшиць, Ю.П. Орловський. Р.З. Лівшиць висловив думку про те, що суспільні відносини, які регулюються трудовим правом, слід розрізняти як індивідуальні і колективні. Змістом колективних відносин

є участь громадян в управлінні виробництвом, організації і встановленні умов праці. Такі відносини виникають між трудовим колективом, його органами і адміністрацією [13, с. 87]. На думку прихильників концепції колективних трудових відносин, колективно-трудова відносина поряд з індивідуально-трудова відносинами вичерпують весь предмет трудового права [13, с. 87; 14, с. 9-13], тим самим конструюються ніби єдині універсальні трудові відносини.

Виділення колективних трудових відносин обумовлювалось тим, що соціалістична організація праці неможлива без участі трудящих в управлінні виробництвом, та й Конституція СРСР (1977 р.) вперше закріпила правовий статус трудового колективу як самостійного суб'єкта права. Разом з тим ця концепція зустріла серйозну критику з боку ряду вчених у галузі трудового права [15, с. 20-21].

Дану концепцію, згідно з якою предмет трудового права складають трудові відносини, які включають індивідуальні й колективні відносини, поділяв і український вчений А.Р. Мацюк [16, с. 49-56]. У сучасний період цю ідею у своїй дисертації впровадила Г.І. Чанишева, на думку якої індивідуальні трудові відносини не відображають усіх зв'язків, які виникають у процесі праці. Внаслідок укладення трудового договору (контракту) працівник набуває як індивідуальних, так і колективних трудових прав, стає учасником конкретних видів індивідуальних та колективних трудових правовідносин. Автор обґрунтовує нерозривний зв'язок, єдність і взаємодію індивідуальних і колективних трудових відносин [17, с. 7]. У сучасних умовах система суспільних відносин, що становлять предмет трудового права, з точки зору Н.Б. Болотіної, складається з індивідуальних трудових відносин, які виникають на підставі трудового договору, і колективних трудових відносин [18, с. 50].

З урахуванням того, що трудове право сформувалось як органічне поєднання двох великих інститутів: приватноправового інституту трудового договору, який сформувався в надрах цивільного права, і публічно-правового інституту охорони праці (фабричного законодавства), що функціонував у рамках поліцейського (адміністративного) права, російський вчений А.В. Кузьменко предмет сучасного трудового права Росії в загальному вигляді пропонує розглядати, виділяючи в ньому три складові: індивідуальні відносини, колективні відносини, допоміжно-забезпечувальні відносини [19, с. 46].

Не маючи змоги в межах цієї статті зупинитись на аналізі основних концепцій, у цілому можна констатувати, що модифікація структури предмета трудового права з часом ускладнювалась і відображала зміни в системі законодавства і в системі суспільних відносин у сфері праці. У деякі періоди історії зміна теоретичних концепцій визначалась переважно ідеологічними факторами при незмінності фактичних відносин, що відображало суб'єктивне (згідно з ідеологічними поглядами) бачення цілей і завдань правового регулювання сфери найманої праці.

Аналіз положень проекту Трудового кодексу України свідчить про відсутність єдиної цільної концептуальної основи. Так, у чинному КЗпП України відсутня окрема глава, присвячена колективним трудовим відносинам. Натомість у проекті Трудового кодексу України Книга шоста носить назву "Колективні

трудові відносини”. Хоча у ст. 2 немає чіткого зазначення, що Трудовим кодексом регулюються саме індивідуальні трудові й колективні трудові відносини, відсутнє визначення трудових відносин. Разом з тим у ч. 2 ст. 1 зазначається, що завданням цього Кодексу є правове регулювання відносин, визначених у ньому (трудові відносини), створення необхідних правових умов для досягнення оптимального узгодження інтересів сторін трудових відносин. Такий стан речей свідчить про наявність методологічних проблем у науці трудового права, які потребують свого вирішення.

Теорія виникає лише тоді, коли вона містить знання про причину досліджуваних предметів, про ті закономірності, яким вони підпорядковуються і які регулюють їх розвиток [8, с. 25]. Методологічний аспект дослідження неможливий без філософського, який саме й пояснює причини існування тих чи інших концепцій у різний історичний період. Методологічні питання – це філософські питання, питання гносеологічного і логічного характеру [20, с. 3-4]. Тому для формування сучасної теорії трудового права необхідний аналіз різних трудових концепцій, які домінували в той чи інший історичний період, необхідне комплексне теоретичне дослідження і до певної міри критичне осмислення попереднього досвіду, що, безперечно, свідчить про методологічну функцію.

Підсумовуючи викладене і спираючись на дослідження І.Д. Андреевим теорії як форми організації наукового знання, можна так уявити її структуру. Основним, визначальним елементом теоретичної системи є принцип, що лежить у фундаменті теорії і визначає її основний зміст. Це, можна сказати, верхній поверх теорії. Наступний її поверх складають основні поняття, судження і закони. Вони характеризуються своєю незалежністю, не виводяться один з одного і не визначаються один через одного. Проте вони знаходяться в залежності від основного принципу теорії і не можуть знаходитись з ним у суперечності як у логічному, так і в змістовному відношенні, а складають з ним єдине ціле. Основний принцип теорії об'єднує основні поняття, судження і закони в певну цілісність, ядро якої, як і всієї теорії, складають фундаментальні закони, що виражають зв'язки між вихідними, основними поняттями. Структурні елементи теорії, як основні, так і похідні, нерозривно пов'язані між собою й активно взаємодіють у процесі їх розвитку. Зміна, удосконалення одного з них приводить до деформації інших і нерідко до перебудови всієї структури теорії як за формою, так і за змістом [8, с. 23-24]. Так, наприклад, нові моменти в правовому регулюванні праці приводять багатьох юристів до переконання, що в даний час немінуча поява у сфері трудових відносин гібридних договорів, які будуть регулюватись одночасно нормами трудового та інших галузей права (цивільного, адміністративного, сімейного). У зв'язку з цим припускають, що різні норми й інститути трудового права будуть мати різну сферу дії залежно від того, який тип договорів про працю вони будуть регулювати. Хоча, звичайно, такі припущення потребують всебічного обґрунтування.

Отже, найважливіше завдання науки трудового права – це подальша розробка теоретичних проблем трудового права відповідно до запитів практики. Адже методологічне значення мають, перш за все, співвідношення теоретичного

і практичного, їх взаємопереходи, визначення шляхів і форм реалізації наукових знань у перетворенні дійсності.

Теорія, яку найчастіше розуміють “як систему наукового знання, яка описує і пояснює певну сукупність явищ і зводить відкриті у даній сфері закономірні зв’язки до єдиного об’єднуючого начала” [21, с. 504], є одним із основних компонентів науки, який акумулює систему знань про її предмет.

В основі будь-якої наукової теорії лежить емпірична база, яка включає всю сукупність фактів і їх залежностей. Узагальнений фактичний матеріал фіксується в теоретичній системі за допомогою понять, які відображають реальні властивості й відносини явищ і процесів дійсності. Тому поняття виступають як основні елементи пізнавального процесу, у них акумулюються знання про об’єкт, через систему понять виражається зміст теорії. У зазначеній системі виділяються категорії, які є гранично широкими, фундаментальними поняттями, що концентрують знання про найістотніші сторони і властивості об’єкта, що вивчається, його закономірні зв’язки і відносини [22, с. 12]. А тому що основні правові категорії несуть головне теоретичне навантаження, вони виступають як визначальні ланки в системі загальнотеоретичних правових знань. Тому зміни у складі основних правових категорій, формування нових категорій можуть відбуватися тоді, коли вони виражають нові загальні закономірності й відносини в розвитку державно-правової дійсності; коли вони обґрунтовані, доведені й перевірені досвідом; коли за своїми якісними особливостями і рівнем узагальнення вони можуть бути включені до складу загальної правової теорії.

Між теорією питання і методом його наукового дослідження існує тісний зв’язок. Адже сама методологія при виробленні методу, його правил спирається на теоретичні положення науки [23]. Відсутність глибоких теоретичних знань значно ускладнює процедуру вичленення сутнісних, головних сторін досліджуваного з другорядних, випадкових ознак, а також визначення ознак, які дозволяють відрізнити дані явища від інших, тісно з ними пов’язаних. При цьому визначальним, на нашу думку, є теоретико-понятійний апарат, тобто необхідно виходити з предмета дослідження, адже метод правильно спрямовує нашу думку лише в тому разі, коли він узгоджується з природою самого предмета дослідження. Предмет дослідження науки трудового права має свою специфіку, у той час як у науці трудового права немає якихось абсолютно своїх методів дослідження. Пізнання трудових відносин забезпечується дослідженням їх зв’язку з іншими суспільними явищами, у зв’язку з розвитком суспільства в цілому, з урахуванням особливостей виникнення і розвитку самих цих відносин. Розвиток науки відкриває нові закономірності предмета дослідження, примножується багаж науки, що викликає пошуки нових прийомів і способів дослідження. Тому необхідно узагальнити, звести в єдину систему такі зв’язки, властивості й відносини предмета, які є необхідними, істотними, усталеними і такими, що повторюються і складають певну об’єктивну закономірність. Тільки тоді можливе категоріальне та системне визначення трудового права, цілісність теоретичних положень його науки, яку складають особливі емпіричні судження, що відрізняються від усіх інших суджень систематичністю і глибиною.

Література

1. Керимов, Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д.А. Керимов. – 2-е изд. – М. : Аванта+, 2001. – 560 с.
2. Казимирчук, В.П. О разработке вопросов методологии в советской юридической науке / В.П. Казимирчук // Сов. гос. и право. – 1962. – № 9. – С. 43.
3. Сурин, А.В. К проблеме определения понятия “наука” / А.В. Сурин // Методологические и социальные проблемы развития науки / под ред. проф. Г.Л. Фурманова. – М. : Изд-во МГУ, 1979. – С. 4-10.
4. Киселев, И.Я. Новый облик трудового права стран Запада (прорыв в постиндустриальное общество) / И.Я. Киселев. – М., 2003. – С. 44.
5. Лушникова, М.В. Очерки теории трудового права / М.В. Лушникова, А.М. Лушников. – СПб. : Изд-во Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2006. – 940 с.
6. Томашевский, К.Л. Философия трудового права – новое направление междисциплинарных философско-правовых исследований / К.Л. Томашевский // Трудовое право. – 2006. – № 7. – С. 3-9.
7. Лебедев, В.М. Современное трудовое право (Опыт трудового компаративизма). Книга первая / В.М. Лебедев, Е.Р. Воронкова, В.Г. Мельникова ; под ред. засл. юриста РФ, чл.-кор. АН ВШ РФ, д-ра юрид. наук, проф. В.М. Лебедева. – М. : Статут, 2007. – 301 с.
8. Андреев, И.Д. Теория как форма организации научного знания / И.Д. Андреев. – М. : Наука, 1979. – 304 с.
9. Селіванов, В. До проблеми методологічного забезпечення теоретичного аналізу державотворення і правотворення в Україні / В. Селіванов // Право України. – 2006. – № 4. – С. 21-28.
10. Богданова, Н.А. Система науки конституционного права / Н.А. Богданова. – М. : Юристъ, 2001. – С. 189-190.
11. Пашерстник, А.Е. Теоретические вопросы кодификации общесоюзного законодательства о труде / А.Е. Пашерстник. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – 228 с.
12. Трудове право України: Академічний курс : підручник / А.Ю. Бабаскін, Ю.В. Баранюк, С.В. Дріжчана [та ін.] ; за заг. ред. Н.М. Хуторян. – К. : Вид-во А.С.К., 2004. – 608 с.
13. Иванов, С.А. Советское трудовое право: вопросы теории / С.А. Иванов, Р.З. Лившиц, Ю.П. Орловский. – М. : Наука, 1978. – С. 87.
14. Мацюк, А.Р. Трудовые правоотношения развитого социалистического общества / А.Р. Мацюк. – К., 1984. – 280 с.
15. Андреев, В.С. Проблемы общей части советского трудового права / В.С. Андреев, А.С. Пашков, О.В. Смирнов, В.И. Смолярчук // Правоведение. – 1980. – № 6. – С. 20-21.
16. Мацюк, А.Р. Структура предмета советского трудового права / А.Р. Мацюк // Сов. гос. и право. – 1979. – № 11. – С. 49-56.
17. Чанишева, Г.І. Колективні відносини у сфері праці: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання : автореф. дис.... д-ра юрид. наук / Г.І. Чанишева. – Х., 2002. – С. 7.
18. Болотіна, Н.Б. Трудове право України : підручник / Н.Б. Болотіна. – 2-е вид., стер. – К. : Вікар, 2004. – 725 с.
19. Кузьменко, А.В. Предмет трудового права России: опыт системно-юридического исследования / А.В. Кузьменко. – СПб. : Изд-во Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2005. – С. 46.
20. Строгович, М.С. Методологические вопросы юридической науки / М.С. Строгович // Вопр. философии. – 1965. – № 12. – С. 3-4.
21. Копнин, П.В. Гносеологические и логические основы науки / П.В. Копнин. – М., 1974. – С. 504.
22. Козлов, В.А. Проблемы предмета и методологии общей теории права / В.А. Козлов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1989. – С. 12.
23. Джугели, О.Н. Предмет теории познания и методология / О.Н. Джугели // Философия и методологические вопросы науки. – Ереван : Изд-во АН Армянской ССР, 1977. – 278 с.